

Ali Žerdin

UJETNIKI OMREŽIJ

Priročnik za samopomoč

v omreženem svetu

z zelo dolgim uvodom

Eseji o hobotnici,

ki se je ujela v pajkovo mrežo

Ali Žerdin

UJETNIKI OMREŽIJ

*Priročnik za samopomoč
v omreženem svetu
z zelo dolgim uvodom*

*Eseji o hobotnici,
ki se je ujela v pajkovo mrežo*

UMco

Ljubljana, 2018

Ali Žerdin

UJETNIKI OMREŽIJ

Priročnik za samopomoč v omreženem svetu z zelo dolgim uvodom

Eseji o hobotnici, ki se je ujela v pajkovo mrežo

© za besedilo Ali Žerdin in UMco, 2018. Vse pravice pridržane.

Izdajatelj in založnik: UMco d. d.

Zbirka Angažirano

Urednik: Samo Rugelj

Pomočnica urednika: Renate Rugelj

Oblikovanje naslovnice: Jkbzrdn

Postavitev: Aleš Cimprič

Korekture: Vanja Jazbec in Sandi Kodrič

Tisk: Primitus d. o. o.

Naklada: 400 izvodov, 1. natis

Ljubljana, 2018

Brez pisnega dovoljenja založbe je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali postopku, skupaj s fotokopiranjem, tiskanjem ali shranitvijo v elektronski obliki, v okviru določil Zakona o avtorski in sorodnih pravicah. Vsebinska knjige ne odraža nujno tudi stališča uredništva. Odgovornost za resničnost navedb v knjigi je na strani avtorja.

Knjižno delo je izšlo v okviru programa za leto 2018, ki ga sofinancira
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

338:323(497.4)

ŽERDIN, Ali

Ujetniki omrežij : priročnik za samopomoč v omreženem svetu z zelo dolgim uvodom : eseji o hobotnici, ki se je ujela v pajkovo mrežo / Ali Žerdin. - 1. natis. - Ljubljana : UMco, 2018. - (Zbirka Angažirano)

ISBN 978-961-7050-03-5

294252288

UMco d. d., Leskoškova 12, 1000 Ljubljana
tel.: 01/ 520 18 39, e-pošta: bukla-urednistvo@umco.si, www.bukla.si

VSEBINA

Uvod	7
Razredni boj v kavarni Gorilla	27
Omrežje stoletnega patriarha	53
Zbiralci telefonskih števil in podpisov	79
Osemnajsti brumaire Službe državne varnosti	101
Outsider v središču	113
Omrežje z diskete	147
Hobotnica	171
Dan osvoboditve v Domu svobode	187
Opravljanje o dolgovih	209
Veliko omrežje milijardnih dolgov	227
Priročnik za samopomoč	259

Ljudem iz središča mojega omrežja

Uvod

Ko gre v družbi nekaj narobe, je glavni osumljenec hitro pri roki. »Omrežje!« »Omrežje starih kadrov!« »Opus dei!« »Prostozidarji!« »Teroristično omrežje!« »Omrežje trgovcev z orožjem!« »Omrežje preprodajalcev ljudi!« »Vohunsko omrežje!« »Omrežje trgovcev z mamili!« »Omrežje bankirjev!« »Zarotniško omrežje!« »Strankarsko omrežje!« »Desničarsko omrežje!« »Levičarsko omrežje!« »Omrežje starih udbašev!« »Reakcionarno omrežje!«

Če želimo narediti močnejši vtis, potem besedo »omrežje« opremimo še s kakšnim pridevnikom. Zakaj gredo reči narobe? Zaradi neformalnih omrežij! Če k tej besedni zvezi dodamo še zgoraj naštete pridevnike in samostalnike, je misterij bolj ali manj pojasnjen, zrel za pisanje obtožnice.

Trditev, da je šlo nekaj narobe zaradi omrežij, ni neresnična. V zgodovini bomo težko našli dogodek, v katerega omrežja niso bila vpletena. Vojaških udarov navadno ne izvajajo oborožene sile neke države kot celota, pač pa omrežje generalov, polkovnikov ali majorjev, ki se najbrž poznajo še z vojaške akademije ali vojaškega kluba in so prepričani, da imajo pri roki boljše recepte za upravljanje

skupnosti. Napadov na newyorška dvojčka in Pentagon ni izvedla država, pač pa ohlapno omrežje, ki je imelo svoje središče nekje v Afganistanu. Finančnih zlomov ali gospodarskih kriz ne povzročajo razredne strukture, recimo kapitalistični razred kot celota, pač pa razredne frakcije, denimo omrežja finančnikov, ki se dvomljivih potez učijo drug od drugega in se potem igrajo z borznimi stavami.

Vendar je analiza, ki se konča z ugotovitvijo, da je za nek negativen dogodek ali družbeni proces odgovorno omrežje, pomanjkljiva zaradi dveh razlogov. Prvič, omrežja si lahko pripišejo zasluge tudi za dogodke, ki imajo pozitivne konotacije. Drugič, človek izven omrežij ne more živeti. Ko se rodi, lahko zaradi bioloških razlogov preživi zgolj zato, ker zanj skrbi sorodstveno omrežje, sprva mati, potem še oče, nekoliko pozneje pridejo na vrsto sestre in bratje, babice in dedki, tete in strici, širša družbena skupnost ... Ko odraste, je njegova dejavnost vpeta v omrežja. V omrežjih proizvaja, trguje, se zabava, politizira, se upira ... Celu uči se v omrežjih, čeprav naj bi se človek največ naučil v šoli. A uči se, prosto po Ivanu Cankarju, tudi v enajsti šoli pod mostom.

Trditev, da se je nekaj pripetilo zaradi omrežij, je sicer točna, a hkrati nezadostna. Seveda se je pripetila zaradi omrežij, saj izven omrežij ni ničesar. Ljudje pač živimo na način, da smo v določenem odnosu z ljudmi v svoji okolici. Tako kot je v okolici posameznika na stotine oseb, je med temi osebami vzpostavljenih ogromno zelo različnih odnosov. Ti odnosi so lahko pravno regulirani, podkreppljeni so lahko z moralnimi načeli, govorimo lahko o odnosih tekmovanja ali sodelovanja, odnosih, ki temeljijo na solidarnosti ali sebičnosti ... Če zdaj že pokojni britanski premierki

Margaret Thatcher pripisujejo misel, da družba ne obstaja, pač pa obstajajo zgolj posamezniki in družine, ji je britansko-ameriški kritični zgodovinar in sociolog Michael Mann ironično pritrdil: družba ne obstaja. Obstajajo pa kompleksna omrežja interakcij.

Če torej trdimo, da se je nekaj pripetilo zaradi omrežij, je to bistroumni nesmisel. Seveda se je pripetilo zaradi in znotraj omrežij, saj izven omrežij niti Robinson Crusoe ni obstajal. Imel je svojega Petka. In ljudožerce, ki so ga ogrožali.

A naj se vrnem k običaju, da so omrežja prvi osumljenec za vse, kar gre narobe. Seveda je res, da gredo stvari narobe zaradi omrežij. Hkrati pa omrežja organizirajo osvobodilne boje. Prizadevanja za odpravo družbene neenakosti se ne pripetijo zaradi plemenitih posameznikov ali uspešnega boja razrednih blokov, pač pa zaradi omrežij, v katerih delujejo intelektualci, publicisti, sindikalisti, univerzitetni profesorji, delavci, aktivisti ... Zgodovinskih procesov, ki jih poenostavljeno imenujejo slovenska pomlad, niso sprožile politične stranke, ki si danes prilaščajo pridevnik »pomladne«, pač pa strahovito heterogeno omrežje, v katerem je delovalo več sto tisoč ljudi, več kot tisoč organizacij, več tisoč manjših omrežij.

Če torej trdimo, da so omrežja odgovorna za vse težave, hkrati zamolčimo, da so omrežja po drugi strani zaslužna za marsikaj dobrega.

Kaj je družba? Družba je sestavljena iz posameznikov in odnosov med njimi. Ker fizične osebe ustanovljajo tudi pravne osebe, torej gospodarske družbe, zavode, društva, stranke, je družba sestavljena tudi iz pravnih oseb. Institucije – od porodnišnice, banke, državnih struktur ali

pogrebnega zavoda – so sicer produkt ljudi. Vendar ima življenje pravnih oseb drugačno logiko od življenja fizičnih oseb. Pravna regulacija za fizične osebe je drugačna od pravne regulacije za pravne osebe. Če nič drugega, so pravne osebe obdavčene bolj ugodno od fizičnih oseb, ki so pravno osebo ustanovile. Zato odnosi med pravnimi osebami niso enaki odnosom med fizičnimi osebami. V znatni meri pravne osebe spominjajo na robote iz znanstveno-fantastične nočne more, ki niso več pod nadzorom fizičnih oseb, čeprav so te iste fizične osebe robote sestavile.

Ko govorimo o družbi, govorimo o omrežju, ki ga sestavljajo fizične in pravne osebe ter odnosi med njimi. Omrežja imajo svoje lastnosti. Lahko so gosta; število povezav med enotami znotraj omrežja je veliko. Lahko so redka.

Omrežja so lahko strukturirana okoli jasnih središč in spominjajo na pajčevino, ali pa izrazitih središč nimajo in spominjajo na ribiško mrežo. Če imajo omrežja izrazita središča, v tradicionalnem besednjaku rečemo, da gre za hierarhične strukture. A tudi hierarhične strukture so omrežja. Celo vojska ali cerkev je omrežje. Od omrežja, ki si prizadeva za varovanje okolja, se cerkev ali armada razlikujeta po tem, da odnosi znotraj ekološkega gibanja niso jasno definirani, ni določeno, kdo komu ukazuje in kdo koga posluša, gibanje nima izrazitega središča ... Ima pa skupne cilje delovanja in skupne vrednote. V cerkvenih institucijah ali armadah pa so komandne linije skrajno jasno definirane, središče komandnega omrežja pa je v generalštabu ali v osebi verskega poglavarja.

Tako kot bomo težko našli zgodovinski dogodek, ki ne bi nastal v kontekstu omrežij, težko najdemo človekovo

dejavnost, ki nima omrežne dimenzije. Znanost, denimo, je resnici omrežje spoznanj, ki so jih avtorji v preteklosti zapisali v pisma, knjige in znanstvene članke, v sodobnosti pa ta spoznanja preverjamo, postavljamo pod vprašaj ali nadgrajujemo. Politika temelji na omrežjih zavezništev med ljudmi in organizacijami, katerih interesi in stališča so bolj ali manj podobni. V gospodarstvu omrežja ljudi in pravnih oseb, korporacij, združujejo vire, jih predelujejo in prek trgovskih omrežij posredujejo drugim ljudem. Sorodstvena razmerja so omrežja bioloških povezav.

Hkrati pa so poskusi, da bi skupnost opisali kot omrežje, relativno novi. Raziskovalci, ki želijo opisati družbeno strukturo, zadnja stoletja govorijo o razredih ali slojih. Koncept razreda je star kakšnih 2500 let in sega v čas rimskega vladarja Servija Tula, ki je družbo razdelil na pet razredov. Umestitev v *classis* (lat. razred) je slonela na popisnih podatkih o bogastvu posameznika, njegovih davčnih dajatvah in starosti. Umeščenost v razred je določala vojaške obveznosti posameznika. Najbogatejši so sestavljali prvi razred, najmanj bogati, ki so še prestopili davčni prag, pa petega. Če je pri Karlu Marxu posameznikova razredna pripadnost določena s tem, ali je lastnik produkcijskih sredstev ali ne, je pri Maxu Weberu pomembno tudi, kakšna je njegova družbena moč, ki ne izvira nujno iz lastnine.

Ambicija vseh, ki so operirali s pojmom »razred«, je bila, da neskončno kompleksnost družbe reducirajo na kategorije, ki jih je še moč misliti. Ob tem, kako misliti družbo, so si analitiki pomagal z bolj ali manj neposrečenimi metaforami o piramidah in drugih gradbeniških podvigih. Piramide so pač privlačen, s pomeni nabit simbol, in zdelo se je, da prenesejo še izlet v sociološko metaforiko. Ljudje naj

bi bili umeščeni v zgornji, srednji in spodnji razred. A tako kot v vesolju ne moremo govoriti, kaj je zgoraj in kaj spodaj, so tudi ob opisovanju družbe oznake o umeščenosti v »zgornji«, »spodnji« ali »srednji« razred zgolj široko sprejete, a neposrečene metafore. V vesolju Sonce ni zgoraj in v družbi reveži niso spodaj, čeprav so te predstave globoko zakoreninjene.

Pri analizi socialnih omrežij so reči nekoliko bolj zapletene kot pri razredih. Za začetek je potrebno zbrati velike količine podatkov o enotah – to so, denimo, ljudje ali pravne osebe – ter o odnosih med njimi. So odnosi simetrični ali asimetrični? Če sta dve osebi v vzajemnem prijateljskem odnosu, je povezava med njima simetrična. Če je ena oseba delodajalec, druga pa delojemalec, njun odnos ni simetričen, saj je ena oseba – delodajalec – v tem odnosu dominantna. Vendar je tudi delodajalec – denimo predsednik uprave – v asimetričnem odnosu do članov nadzornega sveta, ti pa so v asimetričnem odnosu do lastnikov, saj so jim odgovorni za svoje odločitve.

Če je pred desetletji analiza družbe temeljila na redukciji neznosno kompleksne realnosti na kategorije, ki jih je mogoče misliti, sodobne tehnologije omogočajo hitro, natančno in učinkovito obdelavo velikih količin podatkov o osebah in odnosih med njimi. Ko sem pred leti govoril z Michaelom Schwartzem, pionirjem analize korporativnih omrežij, mi je omenil, da je na začetku sedemdesetih let univerzitetni računalnik, tedaj čudo tehnike, podatkovno matriko o glavnih ameriških direktorjih in njihovih povezavah s korporacijami premleval celo noč. Program Pajek, namenjen analizi socialnih omrežij, ki zadnji dve desetletji nastaja okrog trdnega jedra dveh slovenskih

znanstvenikov, Vladimirja Batagelja in Andreja Mrvarja, matriko z več tisoč enotami premelje v delčku sekunde. Zaradi Pajka je Ljubljana eno od svetovnih središč analize socialnih omrežij.

Enote, med katerimi obstajajo določeni odnosi, sestavljajo omrežje. Pri analizi omrežij nas ne zanima, kdo je na vrhu piramide, pač pa, kdo je v središču in kdo na obrobju. Ali v omrežju obstajajo enote, ki so posebej gosto povezane z drugimi enotami? Ali v omrežju obstajajo enote, ki predstavljajo most med dvema sicer nepovezanima deloma omrežja? Točke, ki so bolj povezane ali so bolj v središču, so pomembnejše. Pomembne so točke, ki povezujejo dele omrežja, ki bi brez teh povezovalcev razpadlo na dve komponenti.

Tudi če so povezave v omrežju simetrične, menjave med točkami niso ekvivalentne. Enote, ki imajo več povezav, so pomembnejše. Enote, ki so bolj strateško umeščene v omrežje povezav, so pomembnejše. Celo omrežja, ki si prizadevajo za povečanje solidarnosti v skupnosti, imajo točke, ki so bolj pomembne od drugih.

Omrežja niso statična. Ves čas se spreminjajo, saj se neprestano spreminjajo odnosi med ljudmi ali pravnimi osebami. Zavezništva razpadajo, se rekonfigurirajo in se znova sestavljajo. Ko se osvobodilna gibanja spreminjajo v revolucionarna gibanja, postanejo bolj centralizirana. Ko revolucionarna gibanja pridejo na oblast, nekateri ljudje, ki so bili sprva v središču, odletijo proti periferiji. Recimo v zapor ali taborišče. Nekateri, kot denimo Robespierre, giljotinirajo. Ali ustrelijo – kot žrtve dachauskih procesov. Proti središču se prerinejo povzpetniki. Če so bile v šestdesetih letih prejšnjega stoletja korporacije organizirane

okrog bank in zavarovalnic, petdeset let pozneje omrežju korporacij finančne institucije ne dominirajo več.

Ali omrežno dinamiko poganja razredni boj? Ko omrežja vzpostavljajo medsebojne koalicije, to lahko počnejo tudi zato, da premagajo antagonistično omrežje. Težava pri pojmu »razredni boj« je v tem, da je razred prej filozofska kot sociološka kategorija. V konkretnih zgodovinskih okoliščinah bomo razred le zelo težko srečali. Če zelo na hitro prelistamo zgodovino območja, na katerem stoji sodobna Slovenija, bomo v zadnjih sedemdesetih letih zelo redko naleteli na organizirano dejavnost delavskega in kapitalističnega razreda ter fevdalnih struktur. Recimo, da bi v zahtevi po denacionalizaciji lahko zaznali odmev zahteve ene od frakcij fevdalnega razreda. Morda bi v stavkovnih zahtevah lahko zaznali odmeve zahtev delavskega razreda. Morda bi v politični pobudi za privatizacijo lahko zaznali zahteve kapitalističnega razreda, ki pa v trenutku, ko je bila pobuda izrečena, v resnici še ni obstajal. Ker laboratorijsko čistih primerov razredov v dejanskem življenju ne bomo srečali, tudi težko govorimo o laboratorijsko čistih oblikah razrednega boja.

Omenimo primer, ki je z rdečimi črkami zapisan v zgodovino delavskega gibanja, delavski upor v Chicagu leta 1886. Delavci so se tedaj zbrali na chicaškem trgu Haymarket ter med mirnimi protesti zahtevali osemurni delovnik. 4. maja pa je na protestu eksplodirala bomba. Po eksploziji so se mirni protesti sprevrgli v nasilen spopad med policijo in demonstranti. Policija je za bombni napad – dokazi so bili skrajno dvomljivi – obtožila Augusta Spiesa, Adolpha Fischerja, Georga Engela, Louisa Lingga, Alberta Parsonsa in Samuela Fieldena. Sodišče jih je spoznalo za krive in

obsodilo na smrt. Vendar mučeniki delavskega gibanja – strogo vzeto – niso bili pripadniki delavskega razreda, kot ga je definiral Karl Marx. Spies, denimo, ki je bil med organizatorji zborovanja, je bil hkrati lastnik produkcijskih sredstev, kot bi rekli. Urejal je namreč časopis *Chicagoer Arbeiter-Zeitung*, časnik nemško govorečih chicaških delavcev. Ostali usmrčeni so bili kot avtorji ali tiskarji povezani z uredništvom *Chicagoer Arbeiter-Zeitunga*, anarhističnim gibanjem, časopisom *Alarm*, socialističnimi skupinami, sindikati, eden od usmrčenih je bil lastnik trgovine z igračkami ... Zagotovo so usmrčeni aktivisti pripadali delavskemu gibanju, pripadali so omrežju borcev za pravice delavstva. Hkrati pa med ikonami delavskega boja najdemo osebnosti, ki niso pripadale proletarskemu razredu.

Če smo v zadregi, ko v konkretnih zgodovinskih okoliščinah iščemo laboratorijsko čiste razredne formacije, pa to seveda ne pomeni, da v družbi ni boj med omrežji, zgostitvami omrežij, jedri, kompleksnimi koalicijami ... Vendar so empirični udeleženci teh bojov omrežja. Kakšna je zelo kratka zgodovina obdobja po letu 1941? Če je bila Osvobodilna fronta sprva decentralizirano osvobodilno omrežje, je z Dolomitsko izjavo postala centralizirano revolucionarno gibanje. Z revolucijo je vladajoča komunistična partija začela odstranjevati morebitna opozicijska jedra. Najprej takoj po vojni z izvensodnimi poboji. Na Goli otok so morali pripadniki stalinističnega omrežja, kot kolateralno škodo pa so na kvarnersko skalo poslali še nekaj sto ljudi. Dachauski procesi so bili paranoidna eliminacija fiktivnega omrežja nemških agentov. Nagodetov proces je bil proces proti ljudem, ki so z omrežjem Osvobodilne fronte sodelovali že od samega začetka, vendar se niso strinjali